

2-курс магистранти Темиров Фарход

Хусусий мулк ҳуқуқини фуқаролик ҳуқуқий ҳимоя қилишнинг аҳамияти

Маълумки, шахсларнинг тегишли ҳуқуқлари уларнинг субъектив ҳуқуқлари ҳисобланиб, бу ҳуқуқлар объектив ҳуқуқ нормаларида ифодаланиши билан аҳамиятли ҳисобланади. Айнан, объектив ҳуқуқ нормалари (норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар)да фуқаролик ҳуқуқи субъектларига тегишли ҳуқуқларнинг мазмуни, уларни амалга ошириш шартлари, ҳимоя қилиш асослари, кафолатлари ва усуллари ўз ифодасини топади. Ҳуқуқни ҳимоя қилишда субъектга тегишли бўлган муайян ҳатти-ҳаракатларни амалга ошириш эркинлигини ва бошқа шахсларнинг субъектга тегишли ҳуқуқни бузишга бўлган ҳар қандай ҳатти-ҳаракатини (қонуний ҳатти-ҳаракатлар бундан мустасно) тақиқловчи ҳамда ҳуқуқ бузилганида муайян усуллар орқали субъектга тегишли ваколатларини бериш ҳисобланади.

Одатдаги (нормал) фуқаролик муомаласи субъектга муайян ҳуқуқлар тегишлилигини эмас, уларни ишончли ҳимоя қилинганлигини таъминланганлиги билан аҳамиятли ҳисобланади. Умумий қоидага кўра, фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилиш деганда, ҳуқуқларнинг нормал амалга оширилишини таъминловчи чоралар йиғиндиси тушунилади. Унинг таркибига субъектив ҳуқуқларни амалга ошириш учун зарурий бўлган шароит ва муҳитни яратишга қаратилган нафақат ҳуқуқий, балки иқтисодий, сиёсий ва бошқа тусдаги чоралар киради. Ҳуқуқни ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий чоралари жумласига эса, фуқаролик муомаласининг нормал, бузилмаган ҳолда ривожланиши таъминланишига ёрдам берувчи барча чоралар киради, масалан, субъектларнинг фуқаролик ҳуқуқ лаёқатини мустаҳкамлаш, мажбуриятларни белгилаш, бузилган ҳуқуқлар ёки путур етказилган ҳуқуқ ва қонуний манфаатларни тиклаш¹.

Ҳимоя қилишнинг бундай кенг тушунчаси билан бирга фанда ва қонунчиликда бу атаманинг тор маънодаги тушунчаси ҳам қўлланилади.

¹ Гражданское право.Т.1/Под.ред.А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого. - М.: Проспект, 2016. – 335 с.

Бунда фақатгина фуқаролик ҳуқуқларини ва қонуний манфаатлари бузилганда ёки уларга путур етказилганда, уларни тиклаш ёки тан олиш чораларигина қўлланилади.

Хусусий мулк ҳуқуқини субъектив фуқаролик ҳуқуқи сифатида ҳимоя қилиш чоралари мамлакатимиз қонунчилигида ўз ифодасини топган бўлиб, мазкур чораларнинг устувор асоси Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг тегишли нормаларда ўз ифодасини топган. Хусусан, Конституциянинг 36-моддасида ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақлилиги белгиланганлиги, хусусий мулкка эга бўлишининг қонуний асоси ва қоғалатининг дебочасидир. Мазкур норма шахснинг муайян моддий неъмат ва ашёга нисбатан ҳўжалик ҳукмронлигини қўлга киритишга нисбатан қонуний ҳаракатларига нисбатан ҳар қандай тўсқинликни рад этишни назарда тутди. Шу билан бирга, ҳар бир шахснинг мулкдор бўлишга ҳақлилиги, унинг шу мақсадни қўзлаб амалга оширадиган ҳаракатларини чеклаш ёки уни бу ҳаракатларни амалга ошириш ҳуқуқини маҳрум қилишни тақиқловчи қонуний чора ҳисобланади. Шахснинг мулкдор бўлишга ҳақлилиги фуқаролар ва юридик шахслар мулквий ваколатларини амалга оширишни тақозо этади. Зеро, бундай имконият (ҳар бир шахснинг мулкдор бўлишга ҳақлилиги) шахснинг ўз фуқаролик ҳуқуқларини нормал ва бузилишларсиз амалга оширишини таъминлашга қаратилган чора ҳамдир.

Мулкдор бўлиш имкониятининг қонуний мустаҳкамланганлиги субъектив фуқаролик ҳуқуқи ҳисобланган хусусий мулкни ҳимоя қилишнинг дастлабки қоғалатидир. Хусусий мулк эгаси ҳар доим Конституциянинг 36-моддасига таяниб, ўз мол-мулкни ҳар қандай бузилишлардан ҳимоя қилишга ҳақли.

Мамлакатимиз Асосий қонунининг 53-моддасига мувофиқ, хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. Мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкин.

Хусусий мулкка нисбатан белгиланган “дахлсизлик ва давлат химоясида бўлишлик” хусусий мулк ҳуқуқини химоя қилиш чоралари орасида ўзига хос ўринга эга. Биринчи навбатда “дахлсизлик” деганда, шахснинг ўзига ёки муайян ҳуқуқларига нисбатан қонунга зид бўлган ҳатти-ҳаракатлар билан у ёки бу даражада таъсир ўтказишни тақиқловчи қонуний чоралар мажмуи назарда тутилади. Иккинчидан, “дахлсизлик” – ҳуқуқ субъектига тегишли ва унинг ваколатлари остида ҳамда хўжалик ҳукмронлигидаги объектнинг ҳар қандай ҳуқуқбузарликлардан холи бўлишини қонун билан таъминланганлигини ҳам англатади. Конституциянинг 53-моддасида белгиланган хусусий мулкнинг дахлсизлиги ҳам, мулкдорга тегишли бўлган мол-мулкка нисбатан ҳуқуқларнинг ҳар қандай бузилиши ва у билан боғлиқ манфаатларга ҳар қандай путур етказилишининг тақиқланишини ҳамда хусусий мулк ҳуқуқи у кимга тегишли бўлишидан қатъи назар фақатгина қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллардаги бекор қилиниши мумкинлиги қонунда ҳам хусусий мулкнинг дахлсизлигининг мазмунини ифода қилади. И.Зокиров ва М.Баратовларнинг фикрича, мулкнинг дахлсизлиги мулкдорга қарши турган барча субъектларнинг унинг мулк ҳуқуқини бузишдан ўзларини сақлашларидан иборатдир. Мулкдор қонун йўл қўйган асосларда, доирада ўз мол-мулкига ўзи эгалик қилади, ўзи фойдаланади ва ўзи тасарруф этади. Бу мулкдорнинг конституциявий ҳуқуқидир. Унга ташқи томондан тайзик ўтказишга, унинг ички ишларига аралашишга, мол-мулкни олиб қўйишга ҳеч ким ҳақли эмас. Ҳаттоки мулкдорнинг ўз ҳуқуқини амалга оширишдан воз кечиши ҳам унинг мулк ҳуқуқини бекор қилмайди². А.Мухаммадиевнинг фикрича эса, мулкнинг дахлсизлиги деганда, мулкдорга тегишли мол-мулкни қонуний асосларсиз ва суд қарорисиз ҳеч ким олиб қўйишга, мулк ҳуқуқини амалга оширишга тўсқинлик қилишга ҳақли эмаслигига ва мулкдорнинг ҳамма вақт ҳам мол-мулкка нисбатан хўжалик ҳукмронлиги амалда бўлишига айтилади³.

² Зокиров И., Баратов М. Мулк нима? Мулкдор ким? - Т.: ТДЮИ, 2003. -11-12 б.

³ Мухаммадиев А.А. Фуқаролик ҳуқуқи тамойилларининг назарий ва амалий муаммолари: автореф. дисс...ю.ф.д. -Т.: 2006. -10 б.

Е.А.Сухановнинг таъкидлашига кўра, мулкнинг дахлсизлиги хусусий мулкда ҳам оммавий мулкда ҳам мулкдорнинг ўзига тегишли мол-мулкни фақат ўзининг манфаатлари йўлида, мол-мулкнинг ўзбошимчалик билан олиб қўйилиши ёки ундан фойдаланишнинг ўзбошимчалик билан чекланишидан хавфсирамаган ҳолда фойдаланишнинг таъминланганлигини, ҳамда шунга доир чораларнинг белгиланганлигини билдиради⁴.

Т.И.Илларионова фикрича, мулкнинг дахлсизлиги мулк ҳуқуқини вужудга келиши, амалга оширилиши ва бекор бўлишининг шундай механизмларини танлашни назарда тутадик, улар ёрдамида биринчидан, бошқа мулкдорлар манфаатларининг дахлсизлиги таъминланади, иккинчидан, агар мулк ҳуқуқи бузилган бўлса уни тиклаш мустаҳкамланади⁵.

Н.Д.Егоровнинг эътироф этишича мазкур тамойил (мулкнинг, биринчи навбатда эса, хусусий мулкнинг дахлсизлиги – таъкид бизники), иқтисодиётдаги мулккий тартиб асосини англатади. Зеро, фуқаролик ҳуқуқи нормалари хусусий мулкка нисбатан ҳар ким томонидан, шу жумладан давлат ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органлари томонидан бўладиган тайзиқлардан ҳимоя қилади⁶.

Мазкур фикрларнинг барчаси мулкнинг дахлсизлигини у ёки бу жиҳатининг аҳамиятлилигидан келиб чиқиб, мулкдорга тегишли хусусий мулкнинг ҳар доим қонун ҳимоясида эканлигини ва фақатгина унинг розилиги билангина (қонун ҳужжатларида кўзда тутилган ҳолатлар бундан мустасно) хусусий мулк ҳуқуқи ундан бегоналаштирилиши мумкинлигини назарда тутлади.

ФКнинг 164-моддасида мулк ҳуқуқи, хусусан хусусий мулкни ҳимоя қилишга қаратилган энг муҳим қоидалар белгиланган. Мазкур нормага мувофиқ, мулк ҳуқуқи шахснинг ўзига қарашли мол-мулкка ўз хоҳиши билан

⁴ Гражданское право: В 2-х т. Т.1. Учебник. /Отв. ред. Е.А.Суханов (Автор этой главы Е.А.Суханов). - М.: БЕК. 2014. -39 с.

⁵ Гражданское право. Часть первая / Под ред. Т.И.Илларионова, Б.М.Гонгало, В.А.Плетнева (автор этой главы Т.И.Илларионова). -М.: Норма-Инфра, 2008. - 28 с.

⁶ Гражданское право. Т.1./Под ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого. -М.: Проспект, 2016. -29-30 с.

ва ўз манфаатларини кўзлаб эгалик қилиш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш, шунингдек ўзининг мулк ҳуқуқини, ким томонидан бўлмасин, ҳар қандай бузишни бартараф этишни талаб қилиш ҳуқуқидан иборатдир. Мулк ҳуқуқи муддатсиздир. Мазкур нормадаги «ўзининг мулк ҳуқуқини, ким томонидан бўлмасин, ҳар қандай бузишни бартараф этишни талаб қилиш ҳуқуқидан иборатдир» - жумласи хусусий мулк ҳуқуқини бевосита ҳимоя қилишни назарда тутувчи чора ҳисобланади. Бу вазиятда мулкдор мутлоқ ҳуқуқ соҳиби сифатида ўзининг мулк ҳуқуқини бузмасликни исталган шахсдан талаб қила олади ва бунда мулкдорнинг ўз ҳуқуқини талаб қилиш доираси шахсларга нисбатан чекланмаган бўлади.

Хусусий мулк ҳуқуқи муддатсизлиги ҳам уни ҳимоя қилишда муҳим аҳамиятга эга бўлган қоида ҳисобланади. Зеро, бу қоидага кўра, шахсга хусусий мулк ҳуқуқи асосида тегишли бўлган ашёнинг унинг хўжалик ҳукмронлиги остида бўлишига нисбатан муайян муддати белгиланмайди. Ашёга нисбатан мулк ҳуқуқи бир шахсдан иккинчи шахсга ўтиб турсада, шу ашё йўқ бўлиб кетгунга қадар мавжуд бўлади⁷.

Хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш асоси ва кафолатларидан яна бири сифатида ФКнинг 207-модаси 2-қисми ва 209-моддасини эътироф этиш мумкин. Зеро, мазкур нормаларда, хусусий мулк бўлган мол-мулкнинг миқдори ва қиймати чекланмаслиги, қонун билан ман этилган айрим ашёлардан ташқари ҳар қандай мол-мулк хусусий мулк бўлиши мумкинлиги белгиланган бўлиб, бу қоидалар хусусий мулк ҳуқуқи ва уни амалга оширишнинг муҳим кафолатидир.

ФКнинг 11-моддасига мувофиқ, фуқаролик ҳуқуқлари қуйидаги йўллар билан ҳимоя қилинади:

- ҳуқуқни тан олиш;
- ҳуқуқ бузилишидан олдинги ҳолатни тиклаш ва ҳуқуқни бузадиган ёки унинг бузилиши хавфини туғдирадиган ҳаракатларнинг олдини олиш;

⁷ Аль-Марашдех Фахед Ахмед Халаф. Право собственности граждан по законодательству Иордании. Автореф. дисс.... канд. юрид. наук. -Т.: АП ТПК. 1999. - 12 с.

- битимни ҳақиқий эмас деб топиш ва унинг ҳақиқий эмаслиги оқибатларини қўллаш;

- давлат органининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг ҳужжатини ҳақиқий эмас деб топиш;

- шахснинг ўз ҳуқуқини ўзи ҳимоя қилиши;

- бурчни аслича (натура) бажаришга мажбур қилиш;

- зарарни тўлаш;

- неустойка ундириш;

- маънавий зиёни қоплаш;

- ҳуқуқий муносабатни бекор қилиш ёки ўзгартириш;

- давлат органининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг қонунга зид ҳужжатини суднинг қўлламаслиги.